غەفوور مەخمووری

سەرەتایەك بۆ حەیران و کورتەیەك لە ژیانی حەمەد بەگی

چاپی دووەم ٢٠٢٥ هەولێر - کوردستان

سەرەتایەك بۆ حەیران و
كورتەیەك لە ژیانی حەمەد بەگی

غەفوور مەخمووری

چاپی دووەم   ٢٠٢٥   هەولێر - كوردستان

سەرەتایەک بۆ حەیران و
کورتەیەک لە ژیانی حەمەد بەگی

بابەت: **لێکۆڵینەوە**

ناوی نووسەر: **غەفوور مەخمووری**

پیت چنین و هەڵەچنی: **زیلان سارمەمی**

دیزاینی ناوەو بەرگ: **بەلوگرافیك - ٠٧٥٠٥٧٥٨٤٢٨**

چاپ: **چاپی دووەم ٢٠٢٥**

تیراژ: **١٠٠٠ دانە**

چاپخانە: **ماردین**

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکانی کوردستان

ژمارە (١٥٤)ی ساڵی ٢٠٢٥ ی پێدراوە.

سه ره تایه ك بۆحه یران و
كورته یه ك له ژیانی
حه مه د به گی

ئاماده كردن و نووسینی : غه فوور مه خمووری

چاپی یه كه م ـ ١٩٨٩

پێشەکی

گۆركـــی دەڵـــێ: "بناغـــەی ئـــەدەب لـــە فۆلكلۆردایـــە، فۆلكلـــۆر كەرەســـەیەكی خـــاوی مەزنـــە و ســـەرچاوەیە بـــۆ هەمـــوو هونـــەرو بوێـــژان، ئەگـــەر بـــە باشـــی لەڕابـــردوو بگەیـــن، بەرهەمـــی ئەمڕۆمـــان زۆر رەنگیـــن دەبـــێ و ئنجـــا زۆر بـــەوردی لـــە گرنگـــی فۆلكلـــۆر دەگەیـــن".

گەلـــی كـــورد؛ وەك هەمـــوو گەلانـــی دیكـــەی ســـەر رووی زەمیـــن خـــاوەن فۆلكلۆرێكـــی زینـــدوو و رەســـەنەو یەكێكـــە لـــە گەلـــە دەوڵەمەندەكانـــی جیهـــان لـــە فۆڵكلـــۆر و بەهـــۆی ئـــەو فۆلكلـــۆرە رەســـەنە شارســـتانێتی و مێـــژووی خـــۆی پاراســـتووە.

گەلـــی كوردمـــان یەكێكـــە لـــەو گەلانـــەی خـــاوەن دابونەریتـــی زینـــدووی خۆیانـــن، ئەگـــەر بێـــت و ســـەیری مێـــژووی گەلەكەمـــان

بکەیـــن دەبینیـــن هەمـــووی ســـەربردە و داســـتانی دڵـــداری و قارەمانێتییـە، باپیرانمـان بەبیـرو لێهاتوویـی و ژیرانـە ئـەو داسـتان و سـەربردانەیان بەهـۆی لاوك و بەنـد و حەیـران گێڕاوەتـەوە وەكـو: (محەممـــەد و ســـێوێ و خورشـــید و ســـورمێ و لاس و خـــەزاڵ و كەریـم و سـتی و حەسـەن و مریـەم و... و... و...) چەندانـی دیكـە.

دیمەنـە رەنگینەكـەی كوردسـتان هـەر لـە مێـژەوە وای لـە بـاب و باپیرانمـان كـردووە، كـەوا گۆرانـی و بەنـد و بالـۆرەی بـۆ بڵێـن، ئەگـەر سـەیری هۆنـراوە و بەسـتە و لاوك و حەیـران بكەیـن دەبینیـن هەمـووی جوانـی سروشـت و خۆشەویسـتی و قارەمانێتـی گەلـی كوردمانـی تێـدا رەنگدەداتـەوە، ئـەوەی ئێمـە لێـرەدا مەبەسـتمانە لایەنـی حەیرانـە، كـێ هەیـە لـە ئێمـە گـوێ بـۆ حەیـران راگـرێ و غەریبـی هەڵنەسـتێ و رۆژانـی رابـردووی نێتـەوە بەرچـاو؟! كـێ بـێ لـە ئێمـە گـوێ بـۆ حەیـران راگـرێ و فرمێسـكی نەیەتـە خـوارو بێوەفایـی ماڵـە بابـی كچەتیمـە حەیرانـی بـۆ دەرنەكەوێـت!!؟

یـا كـێ هەیـە لـە ئێمـە لەنـاو حەیـران وەفـاداری و خۆشەویسـتی كچەتیمـە حەیـران و كوڕەتیمـە حەیرانـی بـۆ دەرنەكـەوێ...!!!

لێـــرەدا دەمانەوێـــت بەكورتـــی باســـی حەیـــران و جـــۆر و

لایەنەکانــی و، هەروەهــا دەوری پلکەپێنــاو لەحەیرانــدا و زمانــی حەیــران و فەرهەنگــی حەیــران بکەیــن، لەگــەڵ نموونــە هێنانــەوە لەکاتــی پێویســتدا، ئاواتەخــوازم بــەم کورتــە باســەم ســوارەیەك بخەمــە ســەر گیشــە و گەلاوێــژی ئەدەبــی فۆلکلــۆری کوردیــمان.

١١ / ١١ / ١٩٨٨

مەخموور - کوردستان

بەشی یەکەم
سەرەتایەك بۆ حەیران

حەیران

حەیـران ئـەو ئـاوازە بەسـۆزەیە کـەوا لـە گـەرووی شمشـاڵی شـوانەکانی کوردسـتان دێتـە دەرەوەو بەڕۆژگارێکـی ترمـان ئاشـنا دەکات ئەویـش رۆژگاری رابـردووە، باسـی ژیانـی سـادە و سـاکاری کۆمەڵـی کوردەواریـمان بـۆ دەکات و خۆشـی و ناخۆشـی میللەتمـان بـۆ دەردەخـات، حەیـران جـۆرە مەقامێکـی کوردییـە و لەسـەر شـێوەی (بەیـات) دەگوترێـت، باسـی جوانـی و ناسـکی ئافـرەت و خۆشەویسـتی نێـوان کچەتیمـە حەیـران و کوڕەتیمـە حەیـران و جوانـی و رازاوەیـی سروشـتی کوردسـتان و راوو راوشـکارو پیاوماقووڵانـی کـورد و ئاییـن و داشـۆرین و هەنـدێ جـار مێـژوو و دەسـتووری کـوردەواری و گەلـێ لایەنـی دیکەمـان بـۆ دەکات.

زمانی حەیران

ئەگەر بەوردی لە تێکستی حەیرانەکان وردبینەوە بۆمان دەردەکەوێت کەوا حەیران بە زمانێکی تەڕو پاراوو سادەو ساکاری کۆمەڵی کوردەواریمان گوتراوەو ئەو وشانەی نێو حەیران وشەی رۆژانەی سەر زاری خەڵکن و بەئاسانی لێیان تێدەگەین و دەزانین مەبەستی حەیرانبێژ چییە.

ئەگەر سەیر بکەین دەبینین حەیرانبێژ هێندە بەجوانی و رێکوپێکی حەیرانەکەی رێکخستووەو سەروایەکی تەواوی بۆ داناوە، کە دەکاتە (سەربەند و دوابەند)، واهەست دەکەین شیعرێکی میللییە، بەڵام لەڕاستیدا حەیران شیعر نییە بەڵکو پەخشانە شیعرە، حەیرانیش بەپێی شوێن و ناوچە و شێوەزمانەکەی دەگۆڕێت، بۆ نموونە حەیرانی دەشتی قەراج جیاوازە لە حەیرانی دەشتی رانیە و قەڵادزە.

دەوری پلکەپێناو لە حەیراندا

پلکەپێناو دەبێت ئافرەتێکی قسەزان و بەتەمەن بێت، ئەگەر سەیر بکەین دەبینین یەکێك هەیە قسەی نێوان کوڕەتیمە

حەیرانێ و کچەتیمە حەیرانێ دەینی و دەبات، بێگومان ئەویش پلکەپێناوە، کوڕەتیمە حەیران ئەگەر غەریبی گراوی خۆی بکاتو چەند رۆژێك بێت نەیدیتبێ ئەوا پەنا بۆ پلکەپێناوێ دەباو داوای لێدەکات کارێکێ وەها بکات خۆشەویستەکەی ببینێ وەك لەم حەیرانەدا بۆمان دەردەکەوێت:

(حەیران قەراج قەراجی خۆمان، کوڕە دەرێ: ئەوجا ئەمن دەمگۆتەوە پلکەپێناوێ سەرێ چەند رۆژانە بەژنەکی باریك و قامکەکی بە ئەنگوستیلەم نەدیتییە ئەتوو وەبکە ئەوڕۆ هێوارێ نازدار حەیرانەکەی خۆم ببینم ئەوجا پێناوی دەگۆتە کچەتیمە حەیرانی: رەبی بابانت خرابی هەستە دەستدەوە جام و کوندەی خۆت سەبارەت بە دوو چاوی کوڕەتیمە حەیرانێ هەڕۆوە سەر دایمە گۆمان، کیژ دەرێ: ئەگەر کوڕەتیمە حەیران لەگە من راستە بێ درۆ با هێوارێ دەستداتەوە تفەنگەکی جامبێزار هەنجەت بەڕاوێ ئەمنیش خۆی لۆ دەکەمە کارمامزەکی دوو مانگی خۆی لۆ داوێمە کەندۆکە و چۆمان.).

بەڵێ لێرەدا دەوری (پلکەپێناوێ)مان بۆ دەردەکەوێت کەوا وەك پەیامنێرێك هەواڵەکە بە کچەکە رادەگەیەنێت و

پێیدەڵێـت: کوڕەتیمـە حەیـران دەیـەوێ بتبینـێ، کچـەش دەیـەوێ کـوڕە تاقیبکاتـەوە تـا بزانـێ بەڕاسـتی لەگـەڵ ئـەوەو بـێ درۆ، لەمـەش زیرەکـی ئافرەتـی کوردمـان بـۆ دەردەکەوێـت کـە دەیـەوێ خۆشەویسـتییەکەی پـاك و بێگـەرد بێـت.

حەیران و جۆرەکانی

تائێسـتا چەنـد جارێـك لـە کـۆڕو دانیشـتنی ئەدەبیـدا لەبـارەی جۆرەکانـی حەیرانـەوە قسـە کـراوە، بـەڕای هەنـدێ لەفۆلکلـۆر پـەروەران حەیـران سـێ جـۆرە: (سـەرچیایی - مەجلیسـی - پشـتڕێی)، بـەڕای مـن حەیـران هـەر حەیرانـە!! بـەڵام سروشـتی دەنگـی حەیرانبێژەکـە وا دەکات کـەوا حەیـران دابەشـی دوو جـۆر بکەیـن:

أ- سـەرچیایی: ئـەم جـۆرە حەیرانـە بەهەوایەکـی بـەرز دەگوترێـت و دەبێـت چینەکانـی دەنگـی حەیرانبێژەکـە بەهێزبـن و بەدەنگێکـی بـەرز حەیرانەکـە هەڵبـدات، باشـترین حەیرانبێـژ لـەم مەیدانـەدا (عومـەر گاوەرەیـی) و خوالێخۆشـبوو (حەمـەد بەگـی)ن ئەگـەر گـوێ بدەینـە کاسـێتە تۆمارکراوەکانیـان بۆمـان

دەردەکەوێــت کــەوا تــا چ رادەیــەك ســەرکەوتنیان وەدەســتهێناوە.

ب- مەجلیســی: ئــەم جــۆرە حەیرانــە تایبەتــە بەمەجلیــس و دانیشــتنی نێــو دیوەخــان و کۆچــك و ســەرای پیاوماقــوولان و بەدەنگێکــی نــزم و لەســەرخۆ دەگوترێــت، تەنهــا دانیشــتوانی نێــو مەجلیســەکە گوێیــان لێدەبێــت، باشــترین حەیرانبێــژی ئــەم بــوارەش (خــدر خەرەبەدراوی)یــە.

یەکێتی بابەت لە حەیراندا

لێــرەدا بەکورتــی باســی ئــەم لایەنــە دەکەیــن و نامانــەوێ درێــژەی پێبدەیــن، لەبەرئــەوەی تائێســتا باســی ئــەم لایەنــە نەکــراوە، ئــەوا بــۆ یەکــەم جــارە تیشــکێکی دەخەینەســەر، ئەگــەر ســەیری حەیرانــە تۆمارکراوەکانــی ســەر رووپــەڕی کتێــب و گۆڤــارو رۆژنامەکانمــان بکەیــن، یــا گــوێ بدەینــە کاســێتی حەیرانبێژەکانمــان زۆر بــە روونی ئــەم بابەتەمــان بــۆ دەردەکەوێــت و، هەنــــــدێ جــار هەســــت دەکەیــن کــەوا حەیرانبێــژ ئەگــەر درێژدادڕیــــش لەحەیرانەکەیــدا بــکات بــــــەڵام یەکێتــی بابــەتی پاراســتووە، هەنــدێ جاریــش دوو بابــەت لەیــەك حەیرانــدا خۆیــان شــاردۆتەوە، ئــەم دوو بابەتــە

هــەردوو بەشــێوەیەکی رێکوپێــك لەلایــەن حەیرانبێــژەوە باســکراوە، بــۆ نموونــە حەیرانبێــژی لێهاتــوو (خــدر حەیــران) دەڵــێ :

(دەمگــۆ بــرام ئەوڕۆکــە هێــوارێ گەلــەك نەخۆشــم نەخۆشــەکی گەلــە گرانــم کەتیمــە نوینــێ، جوابەکــم لــە بــۆ بدەنــە زالم بابــەی ئــەوڕۆ بەویــێ ئێــوارەی دەبــا دەمەکێــم بێتــە ســەرینێ، بــە چــاوان دابینــی فرمێســکان بەدەســتان دابینــی پەرچەمــان بەســینگان لــە بــۆ کاکــی عەبدوڵــڵای بکاتــن شــینێ، دەوجــا دەمگۆتــە بــرادەران بــرام ئەوســار بــەوێ دەرێ بــوارێ ئەمــن گەلــە ترســەکیان دەکــەم بمــرم ئەگــەر مــردم بــارێ مــن و بەملــی بمشــێرنەوە لــە حوســێنی غــازی ســەرینێ قەبــرم دەلاقــەی لێبــی هەمــوو دانــێ ئێــواران حەیرانەکــەی مــن دەچیتــەوە دارو پووشــکان تــی چــاوم لێبــی کیــژ دەرێ : گەلینــە گەلــی دەســتە خوشــکینە کەســمان نمــا لــە بابانــێ بابــێ ئەنگــۆ وەرن دەمەکــێ لادەینــە ســەر قەبــرێ کورەتیمــە لاوەی، بیرشــێنین بــە شوشــەکی گــوراوی، لەســەری بچینیــن رەشــە رحــان و ســۆرەگور کەســمان نمــا لــە بابانــێ بابــی دەبــا بــە عــام برێیــن هــەزار رەحمەتــی لێبــی).

ئەگــەر لــەم حەیرانــە وردبینــەوە بۆمــان دەردەکــەوێ لــەدوو

بابــەت پێکهاتــووە کــە پەیوەندییــان بەیەکــەوە هەیــەو لەڕاســتیدا وەک یــەك بابەتــن، هــەردوو بابەتەکــەش ســەربەندو دوابەنــدی خۆیــان هەیــە، بابەتــی یەکــەم باســی ئــەوە دەکات کــەوا کوڕەتیمــە حەیــران گەلــە نەخۆشــەو جوابــان لــە بــۆ کچەتیمــە حەیرانــێ دەنێــری دەمەکــی بێتــە ســەرینێ و فرمێســکی لــە بــۆ ببارێنــی و شــینی لــە بــۆ بــکات و ئەویــش (کوڕەتیمــە حەیــران) وەســیەتی خــۆی پێڕابگەیەنێــت.

لەبابەتــی دووەم کوڕەتیمــە حەیــران کۆچــی دوایــی دەکات و بەخــاك دەســپێردرێت و کچەتیمــە حەیــران لەگــەڵ گەلــی دەستەخوشــکانیدا دەچێتــە ســەر گــۆڕی گــراوی خــۆی و بەگــوراوێ گۆڕەکــەی دەرشــێنێ و رەشــەڕیحان و ســۆرەگوری لەســەر دەچێنــێ و داوای بــە بەهەشــت شــادبوونی بــۆ لــە خــوای گــەورە دەخــوازێ!!

حەیران و مێژوو

بێگومــان هەموومــان دەزانیــن کــەوا حەیــران تایبەتــە بــە خۆشەویســتی ناتوانــێ وەکــو لاوك بەدرێــژی باســی ڕووداوێکــی مێژوویــمان بــۆ بــکات، بــەڵام حەیــران ئــەم لایەنەشــی فەرامــۆش

نەکـردووە و باسـی چەندەهـا بەسـەرهاتمان بـۆ دەگێڕێتـەوە وەکـو شـەڕی (حەبیباغـەی سـیاوی) و خۆشەویسـتی (ئەسـمەرێ کابایـزی و مامەراغــەی) و چەندانــی دیکــە. نموونــەش بــۆ ئــەم لایەنــە، فەرمــوون لەگــەڵ ئــەم حەیرانــە:

(حەیـران گۆتمـە درێ خـۆم بـەو سـبیانەی لـۆ هەنـدە کەسـادی، وەرە دەســتێ خۆمــان تێکبگریــن بچینــەوە ســەر چیایەکــەی بێســتوونی بزانیــن چیکردییــە کورینکــێ کاکــە فەرهــادی، ســەتی وەکـی مـن و تـوو چووینـە بـن گـۆڕو گۆڕخانـان بەشـوونەکی رەش بـە وچاغەکـی کـۆر سـەری خۆیـان نایتـەوە بەبـێ مـرادی).

ئــەم حەیرانەیــە بــاسی داســتانی مێــژووی شــیرین و فەرهــاد دەکات، مێــژووی خۆشەویســتی و هــەوڵ و تێکۆشــانی (فەرهــادی دڵــداری شــیرین)مان بــۆ دەگێڕێتــەوە، هەروەهــا روونیدەکاتــەوە کــە فەرهــاد بــە خــۆی و قوڵنگەکــەی کەوتۆتــە گیانــی کێــوی بێســتوون، کوڕەتیمــە حەیــران داوا لــە کچەتیمــە حەیــران دەکات کـەوا بەیەکـەوە بچنـە سـەر کێـوی بێسـتوون بـۆ ئـەوەی بزانـن کاکــە فەرهــاد بەخــۆی و قوڵنگەکــەی چــی کــردووە!!

حەیران و جوگرافیا

حەیرانبێژانمـان لێهاتووانـە نـاوی ناوچـە و مێـرگ و کانـی و چیـاو شـارەکانی کوردسـتان دەزانـن و لەکاتـی حەیـران گۆتنـدا وەکـو جوگرافیاناسـێکی شـارەزا یـەك بـە یـەك نـاوی ئـەو شـوێن و ناوچانـە دەبـەن، کاتـێ حەیرانبێژانمـان لەمەڵبەنـدی حەیـران قەراتـی پیـرە مەخمـووری بەڕێدەکـەون بـۆ قەبرسـتانی (شـێخ محەممـەدی) و ئاویـێ دەرمانـاوێ و جۆتـە ئاشـان و بنبـەردی و کەرکـێ حوسـێنی غـازی و گومبەتـی برایمـی بایـزی و، لـەوێ بەڕێـگای بازاڕگـەدا دەچنـە سـەر بیـرێ مەحمـوودی سـەنان لـە بەینـی گاوەرە و کاولـە کەنـداری و، هێـواش هێـواش شـۆڕدەبنەوە لـە بـۆ دێبەگـە و ئاقـاری کەندینـاوێ و تاوێـك مانـدووی خۆیـان دەحەسـێننەوە لەکانـی داودەڕەشـی و بیـرێ حاجـی ڕەحمانـی عاڵـڵای، لەوێـش بـەرەو زوورگـەزراوی مـل دەنێـن و تـا دەگەنـە سـەر گـردی پیـرداودی و دەڕۆننـە ئاقـاری شـێراوە و کاولـە قوچـە برباسـی، لەوێـش بەڕێدەکـەون بـەرەو بانـی گردەسـۆری و چەولنگـی کاولـە پـردێ و سـەلەی خەلیـل ئاوڕەحمانـی و بیسـتانەی گـەورە و سـەرێ گیـرەش و بەسـتی شـەلغە و گۆکتەپـە و گۆمەشـینی سـەیدان و،

لــە پاشــان دەربەنــدی پیــرە گۆمەســپانێ و دۆری حوشــتر قوتــان و لەدواییــدا بــەرەو ســەر بەتاســێ خۆشــناوان و قەراتــێ دوینــێ و تەوســکە و کاموســەك و کۆلکــەڕەش و بابەگیســك و خــڕێ عەلــی بەگــی و لەدواییــدا لــە کۆڕەکــی غلــۆر دەبنــەوەو لەگــەڵ کیــژە رواندوزی و بارەکیــان تاوێــك دەســت لەملانــێ و مەمــك گوشــین‌و گەوزگەوزانــێ دەکــەن و، لەپاشــان هــۆی دەدەنــەوە بــەرەو دارێ شــەکرانێ و قەپــەك و مــام خــاران و دارەبــەن و ئاشــۆکان، ئینجــا لەگــەڵ شــەپۆلی زێــی پیــرە بادینــان ســووڕدەخۆن و بــەرەو عاویــێ بشــیریان و قوچەکــی کەرەکــی یاســیناغە و خەزنــە و تەرجانــی شــەمامك و رنــەی گوێــڕی و کوشــاف و زمــارەو زمــاران و دێنــەوە ســەر گۆمــێ ســێ قولینچــك لەبەینــی معێجیلــە و کاولــە مشــاری و دەچنــەوە زیارەتــی ســوڵتان عەبدوڵــڵای عارەبــی و، لــە پاشــان گۆمــێ گەڕیلــە و مارواشــان و دەراویــێ بازنــان و بســتێ بەرازکــوژان و خەندەکێ بابــە خەلیفــەی و، لــە پــاش ئــەم گەشــتە دوورو درێــژە بــۆ دواجــار لــە کلکــەی دارەبزمـــاران و قەرەبۆتــك و قەرەبێتــکان شــۆڕدەبنەوە لــە بــۆ مەخمــوورە گچکەلـــەی خۆمــان.

نموونــەش بــۆ ئــەم لایەنــە فەرمــوون لەگــەڵ ئــەم حەیرانــەی

خوالێخۆشــبوو (حەســەن حەیــران):

(دەرێــم: براینــە بەچــاوێ مــن بڕۆننــێ گەوارەکــی هینــا چەنــد هــورد دەبــاری، ئــەوا شــۆڕدەکاتەوە دەوزێیــێ عارەبــان دەگرتــەوە دەشــتی کاولــە قەراجــی ســەرێ قەرەبۆتــك و قەرەبێتــکان دەراوێ قورینــگان گۆمــێ مارواشــان دەوزێیەکــەی بادینــان گومبەتەکــەی ســولّتان عەبدوڵــڵای عارەبــی ســەرێ قەراتــێ پیــرە مەخمــووری شــۆڕدەبتەوە لەدەرکــی بازاڕگــەی خۆمــان گەلــە گەلــە بەنــازی تەڕدەکاتــەوە ســەرو پەرچەمــێ شــەنگەبێ گاورە و کاولــە کەنــداری، ئەمــن دەرێــم خۆزیــا بــە خۆزیــداران باجگــری ماچــان بوومایــە لەســەر پردەکــەی کاولــە روانــدزێ ئەوەلــەن لــە کیــژۆرە بارەکیــان لــە گــەردەن کێلــێ رواندزیــان لەســەر بەتاســێ خۆشــناوان هێقــە بــە ســنجاقێ کۆییــان ســەر بەپۆشــێ سولەیمانییان لــە عەبــا رەشــێ هەولێرییــان لــە بســك قوتــێ سارەییان لــە کێــژێ خێلەکــی و رەوەنــدی و ئاکۆیــی و مامســارو خەیلانیــان لــە شــل و مــل و چــاو بــەکل و باغەرشــۆڕێ دزەییــان ئەمــان وەکــی فــەسرێ دەرەبــواران دێنــەوە لــە ســولّتان عەوڵــڵای عارەبــی لــە گۆمــێ ســێ قولینجکــی لــە گۆمــێ معێجیلــەی ناوەڵــڵا لــە کەنــدو لەنــدێ کاولــە مشــاری).

حەیران و ئایین

حەیرانبێژانمان لایەنی دینداری و ستایشی پێغەمبەر (د.خ) و پیاوچاك و ناودارانی ئایینییان لەیادنەكردووەو، ئەم جۆرە حەیرانە تایبەتە بە دەروێشان لە كۆڕی زیكرو خواپەرستی و بۆنەی ئایینی و، بەئاوازێكی رێكوپێك دەگوترێت و، باشترین حەیرانبێژی ئەم بوارە (دەروێش ئیبراهیمی لهێبان)ە، فەرموون لەگەڵ ئەم نموونەیە بۆ ئەم لایەنە:

(حەیران خۆزی گورەك بام لە گورێ نەورۆزێ، شین ببام لەسەر كێوێ عەرەفات رۆژی عەرەفەی وەكی خێوەتی حاجییان هەردەدا لەو مقامێ عەرەفات لەناو غوبارو تۆزێ، ئەی گەلی موسڵمانان دەیاڵڵا بەعام بچینە خزمەتی شاهی مەدینەی ئەحمەدی موختار لەوێ لەگەر عەزیزو خۆشەویستان بكەین جێژنە و پیرۆزێ).

حەیران و داشۆرین

حەیرانبێژانمان ئەم لایەنەشیان فەرامۆش نەكردووەو، بەڵام تائێستا فۆلكلۆرپەروەران باسیان لێوە نەكردووەو پێویستی بە

پـەردە لـەڕوو لادانـە، لایەنـی داشـۆرین لـە حەیرانـدا دەبێتـە دوو جـۆر:

أ- بـەزم و رابـواردن : ئـەم جـۆرە حەیرانـە بـۆ پێکەنیـن و کات بەسـەربردنە و لەکاتـی شـەوی درێـژی زسـتانان جاحێلانـی گونـد کۆدەبوونـەوە و دەسـتیان دەکـرد بـە گـەڕەلاوژە و هەریەکـە حەیرانێکـی دەگـوت بـۆ ئـەوەی شـەوەکە بەخۆشـی ببەنەسـەر، نموونـەش بـۆ ئـەم لایەنـە فەرمـوون لەگـەڵ ئـەم حەیرانـە:

(حەیـران لـە کەندینـاوێ، بەفکـرت نایـێ وەکـی دەچووینـە راوێ، قەتێـمان دەگـرت بـەداوێ، لێـمان دەنـا بـە پـراوێ، ئەوجـا لـۆ خۆمـان لەسـەرمان دەکـردەوە ماسـتاوێ.).

ب- سـێکس: ئەگـەر گـوێ لـە حەیـران رابگریـن بۆمـان دەردەکـەوێ زۆربـەی حەیرانـەکان باسـی سـینگی سـپی و مەمکـی قیـت و گەردەنـی زەرد و مـاچ و مـوچ دەکـەن، بـەڵام حەیرانبێـژی وامـان هەیـە کـەوا بەشـێوەیەکی تایبەتـی باسـی ئـەم لایەنـە دەکات و لـە کاری مـاچ و موچکـردن و گـەوز گەوزانـێ و مەمکگرتنـی تێپەڕانـدووە، نموونـەش بـۆ ئـەم لایەنـە فەرمـوون لەگـەڵ ئـەم حەیرانـە سـێکس ئامێـزە:

(حەیـران لەپەنـا سـەرگینێ، ئەوجـا ئەمـن دەرێـم وەرە خۆمـان ماتکەیـن کـەس نەمـان بینـێ، ئەتـۆ سـینگێ خـۆت لـۆم واراکـە مەمکەکـت لـە بـۆم بکـە بالیـف هەتـا سـبەینێ دەوت لەنـاو دەوی نێـم و بگـرم مەمکـێ دیکـەت ئۆخـەی دەرێـی هەرمێیـە لەسـەر ئـەوێ سـینگێ تـوو بەجـۆت خەومـان لێبکـەوێ کـەس هەرمـان نەسـتینی.).

فەرهەنگی حەیران

حەیـران فەرهەنگێکـی سـەربەخۆیە و نـاوی چەنـدان عێـل و عەشـیرەت و ناوچـە و ئافرەتـی شـۆخ و شـەنگ و گـەورە پیاوانـی کـوردی بـۆ پاراسـتووین، سـەرەڕای ئـەوەی باسـی داب و نەریتـی ئـەو خێڵانەمـان بـۆ دەکات و پێـمان دەڵـێ: داب و نەریـت و تایبەتمەنـدی ئافرەتـی فڵانـە خێـل ئاوایـە ! بـۆ نموونـە :

(باغەرشـۆڕێ دزەییـان، گـەردەن گێلـێ رواندزییـان، سـەر بەتاسێ خۆشـناوان، هێقـە بـە سـنجاقێ کۆییـان، سـەر بـە پۆشـێ سـولەیمانییان، عەبارەشـێ هەولێرییـان، بسـك قوتـی سـارەییان و چەندانـی دیکـە.).

ئەگەر لەم ناوانەی سەرەوە وردبینەوە بۆمان دەردەکەوێ کەوا دەستووری ئافرەتی دزەییان ئەوەیە، کە کراسی بە باغەر لەبەردەکەن و ئافرەتی خۆشناوان سەر بەتاسن و هی کۆییان سنجاق لە یەخەی خۆیان دەدەن و ئەوانی دیکەش هەر بەم شێوەیە کە باسکراون.

بەڵێ حەیران فەرهەنگێکی سەربەخۆیە بۆ زمان و ئەدەبی کوردیمان، هەروەها کە ناوی شوێنێ دێنێ لەناوچەیەك ئەوا ئەو شوێنە بەتەواوی دەستنیشان دەکات بۆ نموونە :

کە دەڵێ بچینە سەر (بیرێ مەحموودی سەنان) یەکسەر دەڵێ لەبەینی گاوەرەو کاولەکەنداری، ئەوەی شایانی باسە ئەم لایەنە لە حەیراندا پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆو فراوان هەیە، بۆ ئەوەی بەتەواوی بچینە نێو بنج و بنەوانی ئەم باسە، پێویستە شوێن بەشوێنی کوردستان بگەڕێین و ئەم شوێن و ناوچانە بەچاوی خۆمان ببینین کەوا حەیران باسیان لێوەدەکات.

مەڵبەندی حەیران

هــەروەك روون و ئاشــكرایە مەڵبەنــدی حەیــران دەشــتی هەولێــر و مەخمــوور و قــەراج و كەندیناوەیــە، بەڵگــەش بــۆ ئەمــە ئەوەیــە زۆربــەی حەیرانبێــژەكان خەڵكــی ئــەم ناوچەیــەن و نــاوی ئــەو شــوێن و ناوچانــەی نێــو حەیرانــەكان هەمــووی هــی ئــەم دەشــتە پــان و بەرینەیــە و كــەم حەیرانبێــژ هەیــە نــاوی قــەراج و كەندینــاوەو هەولێــر نەهێنــێ، بێجگــە لەمــە كاتێــك حەیرانبێــژ دەســت بەگوتنــی حەیرانەكــەی دەكات لــە قــەراج و مەخمــوور هەردەســتێ بــۆ هـــەر كوێیــەك بــڕوا هــەر دەگەڕێتــەوە ئــەو ناوچەیــە، لێــرەدا نامــەوێ درێــژەی پێبــدەم لەبەرئــەوەی فۆلكلۆرپــەروەر (ئەســعەد عــەدۆ) لەژمــارە (١١٠)ی گۆڤــاری (رۆشــنبیری نــوێ) بەدرێــژی باســی لــەم لایەنــەی كــردووەو راو بۆچوونەكانیشــی زۆر جــوان و بەجێــن.

بەشی دووەم
کورتەیەك لە ژیانی حەمەد بەگی

حەمەد بەگی کێیە؟

ناوی تەواوی (حەمەد ئیسماعیل ئەحمەد دێوانە)یە، لەنێو خەڵك بە (حەمەد بەگی) ناوبانگی دەرکردووە، ساڵی (١٩١٢) لەشاری مەخموور لەدایکبووە، ناوبراو لە عەشیرەتی (شێروانی)یە، ساڵی (١٩٣٣) باوکی کۆچی دوایی دەکات، لەلای برا گەورەکەی دەمێنێتەوە کە ناوی (خدر بەگی) دەبێت، ساڵی ١٩٣٥ کۆچ دەکات بۆ دێی (حاجی شێخان) لە ناوچەی کەندیناوە، تا ساڵی (١٩٣٧) لەوێ دەمێنێتەوە، دوایی بۆ شاری مەخموور دەگەڕێتەوە، ژیانی منداڵی وەکو منداڵانی ئەو سەردەم بە مەڕو ماڵات بەخێوکردن و کاری دیکەی کشتوکاڵی بەسەربردووە و، هەر لەتەمەنی منداڵییەوە لە دەوروبەری ساڵی (١٩٢٩-١٩٣٠) دەستی بەحەیران گوتن کردووە، لەساڵی ١٩٣٢دا کچێک بەناوی (زەکیە) دەخوازێ و دەبێتە هاوسەری ژیانی، ساڵی ١٩٤٤ کۆچ دەکات بۆ دێی (چەغەمیرە) لە ناوچەی

کەندیناوە و لەساڵی ١٩٦٣دا دەگەڕێتەوە بۆ مەخموور، حەمەد بەگی چەند کاسێتێکی لەچاپخانەی (مەچکۆ) لە شاری هەولێر تۆمارکردووە، لە ساڵی (١٩٥٤-١٩٥٥) چەند کاسێتێکی دیکەی لە چایخانەی (حەمەد ئاغا) لە شاری کەرکوك تۆمارکردووە، هەر لەو ساڵەدا (١٩٥٤-١٩٥٥) لەلای (کانەبی حەوێز ئاغا) لە ناوچەی کەندیناوە سەرکار دەبێت.

حەمەد بەگی حەیران گوتنی لە باوکی بۆ ماوەتەوە، واتە (ئیسماعیل ئەحمەد دێوانە)ی باوکیشی هەر حەیرانبێژ بووە، خوالێخۆشبوو هاوڕێیەتییەکی زۆر پتەوی لەگەڵ هونەرمەندان (ڕەسووڵ گەردی) و (عوسمان حەیران) و (خدر حەیران) و هونەرمەندی گەل خوالێخۆشبوو (تایەر تۆفیق) هەبووە.

حەیرانبێژ شەش منداڵی هەیە چوار کوڕو دوو کچ : (قادر – حەمید – عوسمان - خالید - قەدریە - بەدریە)، ئێستا منداڵەکانی لەشاری مەخموور دادەنیشن.

(حەمەد بەگی) حەیرانبێژ لەڕۆژی (١٩٧٦/٧/٢١) دڵی لە لێدان دەکەوێت و بۆ دواجار چاوی لێکدەنێت و ماڵئاوایی لە کۆڕی حەیرانبێژی دەکات و لە گۆڕستانی (شێخ محەممەد)

لەمەڵبەنـدی حەیـران لەشـاری مەخمـوور بەخـاك دەسـپێردرێت. هـەزاران سـڵاو لەگیانـی پاکـی حەمـەد بەگـی و هەمـوو ئەوانـەی خزمەتـی هونـەری کوردیمانیـان کـردووە.

ڕەوشتی حەمەد بەگی

چەنـدەی بڵێـی مرۆڤێکـی دەم بـە پێکەنیـن و ڕووخـۆش و قسـەخۆش و نوکتەبازبـووە، هـەروەك لـە هاوڕێیانـی ئـەو گـوێ بیسـت بوومـە، کاتێـك دەچـووە دیوەخـان دانیشـتوانی دیوەخـان بێدەنـگ دەبـوون و چاوەڕوانـی دەمـی ئەویـان دەکـرد تاکـو چیرۆکێکـی خۆشـیان بـۆ بگێڕێتـەوە یـان حەیرانیـان بـۆ بڵـێ، زۆر شـەیدای بەخێوکردنـی مـەڕو ماڵاتیـش بـووە، حەیرانبێـژ مـام خـدر گردگـراوی بـۆی گێڕامـەوە گوتـی (لەگـەڵ حەمـەد بەگـی لەچیـای قەرەچـووغ و ماوەیەکیـش لەحاجـی شـێخان شـوان بوویـن، نەیدەزانـی تـووڕە بـوون و تـۆران چییـە، زۆر دڵ سـاف بـوو لەبـەر دڵ سـافییەکەی خەڵـك هەمـوو خۆشـیان دەویسـت و ڕێزیـان دەگـرت).

حەیرانەکانی حەمەد بەگی

حەیرانبێـــژ خـــاوەن دەنگێکـــی زۆر بەتیـــن بـــوو، حەیرانەکانـــی هەمـــووی (ســـەرچیا)یین، دەگێڕنـــەوە دەڵێـــن: لەســـەر ســـێگردکان و بازاڕگـــە حەیرانـــی دەگـــوت، لـــە مەخمـــوور گوێیـــان لێدەبـــوو (ئـــەم دوو شـــوێنەش واتـــە ســـێ گـــردەکان و بازاڕگـــە ٢-٣ کـــم لـــە مەخمـــوورەوە دوورن).

زۆربـــەی حەیرانەکانـــی بەســـەر دەشـــتی قـــەراج و قەرەچـــووغ و گەرێـــی ســـەنگەران و ئاویـــێ بنبـــەردی و شـــارگەیێ ســـەفەری و کەڕکـــی حوســـێنی غـــازی و زوورگـــەزراو و کەندینـــاوەو مەخمـــوورو ئـــەو کـــۆچ و کۆچبارانـــە دەگـــوت کـــە لـــە ناوچەکانـــی دیکـــەوە بـــۆ دەشـــتی قـــەراج دەهاتـــن، لـــە حەیـــران گوتنـــدا خـــاوەن دەنـــگ و ئـــاوازی خـــۆی بـــووەو لاســـایی کەســـی دیکـــەی نەکردۆتـــەوە و، وشـــەی گـــەردەن کێـــل و خەزێـــم شـــۆڕ لـــە زۆربـــەی حەیرانەکانیـــدا دووبارەدەبنـــەوە.

چەند نموونەیەك لە حەیرانەكانی حەمەد بەگی

(١)

خزمینـــە چبكــەم دەرێــم بــوارم لــێ خۆشــبوو گەوارەكــی دامەزرانــد لۆیــێ گەلەكــە ســەردارم ناتگەمــێ خەزێــم شــۆڕ لــە بنەیــێ پیرەشــەڕگاتی، ئەمــان تــەڕی دەكــرد كلكەیــێ گەرعــەو گەرعوســاریان كلكەیــێ مارواشــان خەندەكــێ خەلیفــەی گۆمــێ قورینــگان دەراویــێ بازنــان كلكەیــێ قەرەبۆتكــێ لۆیــێ لــە بــۆت نمــام داریــێ بەرگــورێ قەپەكــێ مــام خــاران چۆمــێ كــوڕە رەوەنــدان قەراتــێ پیــرە هەولێــرێ ناتگەمــێ گــەردەن كێــل ســەرێ زوورگــەزراوێ خۆمــان خزمینــە لــە كاكــێ تــو تــەڕدەكا كاولــە وراتــی، بابــە چبكــەم دەرێــم بەوێــی پایــزێ خــودا بەتــكارێ مــن و بەژنــێ باریــك و قــەدو قامەتــێ شــلك بگــری ناتگەمــی گــەردەن كێــل وەكــی بــەوێ پایــزێ بابــە خزمینــە دەرێــم حەیرانەكەمیــان لــێ كردمــە حــەسرەت و قاتــی.

(٢)

کاکـە خزمینـە ئەنگـۆ بڕۆننـێ دەرێـم سـبەینە لـە مـن سـبەینە مـەڕۆ ناتگەمـێ گـەردەن کێـل دارکـەرێ لـە داران لـە گەریـێ سـەنگەران، ئەوجـا حەیرانـی کاکینگـۆ مامـز بـوو بابـە سـبەینان دەچوومـە دوێ دەسـتم دەداوە تفەنگـێ پارێـزێ خـۆم دەسـتاند سـەرم دەبـردە بـن سـێرەیێ تفەنگـێ قەدیمـە راوکـەران دەیانگـۆ وەتیـم حەیـران حەیرانەکـەی تـوو گەلـە منـداره چ تفەنگانـی مەگـرێ سـەرم هەردەگـرت لەبـن سـێرەیێ تفەنگـێ ئـاوڕێ خـۆم دەداوە لـە کۆمـەرێ راوکـەران، ئێـوارە گەلـە درەنگـە خزمینـە حەیرانەکـەی مـن ئـاوا دەبـوو لـە کۆسـپەیێ حوسـێنی غـازی ئـاوی خـۆی دەخـواردەوە لـە ئاویـێ بنبـەردی دەلـەوەڕا لـە شـارگەیێ سـەفەری سـبەینان هەمـوو سـبەینان بابـە لـە کاکـێ تـو دەڕۆییـە خـوارێ لـۆزەوی وزارێ مەحمـەر ئۆمـەران.

(٣)

کاکـە خزمینـە ئەمـن دەرێـم ئەسـتێرەکم لـێ هـەرات لـە تاقـی عاسـمانی، مـەڕۆ ناتگەمـێ گـەردەن کێـل شـەوقێ خـۆی دەداتـەوە

لەسەرێ حەسەن موتریب و دار دێدەوانێ خزمینە دەرێم لە کاکینگۆ سۆردەکاتەوە چەولنگی پردێ لەگە دارێ شیلانێ، ئەوجا ئەمن شەدەکی لۆبەژنێ باریك و قەدو قامەتەکی شلك دەکرم لە خمێ کارخانێ ماینەکی دەدەم لۆ گورینگ لێنانێ هەسپەکی دەدەم لۆسیم پێچانێ ئەورۆ سەرێ چەند رۆژانە کاکە خزمینە دەرێم حەیرانەکەی من لێم زیزە لەسەری نانێ.

(٤)

کاکە خزمینە ئەمن دەرێم لە هۆزێ مەرزان لە غەرێ شاسواری، مەرۆ ناتگەمێ گەردەن کێل کێم شیرن دەدیت یەکیان حەسەناغەی دزەیی ئەویدکەیان ئەسمەرێ کابایزاغەی زراری، چەند شیرین بەویێ سبیانێ رادەکێشێ سەرێ شێوەری بابە خزمینە نەرم دەباتە خوارێ لۆ سەر بیرێ مەحموودی سەنان مەرۆ ناتگەمێ خەزێم شۆر هێواش هێواش بابە لە کاکینگۆ دەرواتە خوارێ بە بەینی گاوەرە و کاولەکەنداری.

(٥)

بابـە ئەنگـۆ بڕۆننـێ سـبەینان لەگـە گەزەنگـێ رۆژی بابـە زەیینـێ خـۆ بدەنـەوە سـەفینا سـەر بەتـۆزە، ئەمـن لـۆت ﺑمینێـم گـەردەن کێـل لـە رفـت و رۆینـێ گەلـە بـە لەنجێـژە، زەینـێ خـۆ بدەنـێ لــە سەربەتاســێ خۆشــناوان لــە شــەنگ و شــۆڕێ خەیلانییــان، لەپەرچــەم ســۆرێ سۆربەشــییان لەخەزێــم زەردێ دزەییــان بابــە دەچوونـە سـەر کانیـێ بنـەسراوەی سـەفیان دەبەسـتا بەڕێـزە.

ئەوانـــەی خوێندتانـــەوە بەشـــێك بـــوون لـــە حەیرانەکانـــی حەیرانبێـــژی دەشـــتی قـــەراج و بنـــاری چیـــای قەرەچـــووغ و مەخمـــووره گچکەلـە و ئاویـێ بنبـەردی خوالێخۆشـبوو (حەمـەد بەگـــی).

ئەنجام

لــەم کورتــە باســەدا بۆمــان دەردەکەوێــت، کــە حەیــران جــۆرە مقامێکــی رەســەنە و تایبەتــە بــە میللەتــی کــورد و باســی زۆربــەی لایەنەکانــی ژیانــی کۆمەڵــی کوردەواریــمان دەکات، ســەرەڕای ئــەوەی دەتوانیــن بڵێیــن کــەوا گەیشــووینەتە ئــەو بــاوەڕەی، کــە حەیــران لــە دەشــتی هەولێــرو قــەراج و مەخمــوور ســەری هەڵــداوەو بــەرەو ناوچەکانــی کوردســـتان رۆیشــتووە، بێجگــە لــەوەی کــە باســـمان کــرد بۆمــان ڕووندەبێتــەوە، کــە (حەمــەد بەگــی) حەیرانبێژێکــی لێهاتــوو شــارەزا بــووە لــە کــۆڕی حەیرانبێژیــدا.

غەفوور مەخمووری

هاوینی ١٩٨٨

مەخموور - کوردستان

فەرهەنگۆك

(ئـ)

ئەسـمەرێ کابایزاغـەی: ئافرەتێکـی شـۆخ و شـەنگی هـۆزی زراری بـووە.

ئاشۆکان: گوندێکە لە ناوچەی بەڕانەتی.

(ب)

بازاڕگـە: گەلییەکـە لەنزیـك قـەزای مەخمـوور و ڕێـگای هەولێـرو مەخمـووری بەنـاودا دەڕوا، دەروازەی مەخمـوورە.

بێستوون: کێوێکە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

بنبـەرد: کانیاوێکــە لەبنــاری چیــای قەرەچــووغ و ئاوەکـەی لــە بــن بەردێکــەوە هەڵدەقوڵێــت.

بیــری مەحمــوودی ســەنان: بیرێکــە لەنێــوان گونــدی گاوەرەو کەنــدار لەدەشــتی کەندینــاوە.

بیـری حاجـی ڕەحمانـی عاڵـڵای: بیرێکـە لەگونـدی عاڵـڵای سـەر بەناحیـەی دیبەگـە.

بانــی گردەســۆری: بانێکــە لــە گونــدی گردەســۆری ســەر بــە ناحیــەی قوشــتەپە.

بیستانە: گوندێکە سەر بەناحیەی قوشتەپە.

بەستی شەڵغەی: بەستێکی پان و بەرینە لە دەشتی کۆیە.

بابەگیسك: گوندێکە سەر بە ناحیەی سەلاحەددین.

بستی بەرازکوژان: بستی واتە گردۆکە یا زوورگێکی نزم، ئەم بستییە لەدەشتی قەراجە.

بازگە: ڕێبازگە.

(پ)

پەرچەم: بەشێکە لە قژی ئافرەتان و دێتەوە سەر چاویان.

(ت)

تەرجان: گوندێکە لە ناحیەی خەبات (کەڵەك).

(ج)

جامبێزار: جۆرە چەکێکی کۆنە.

جام: بادی.

جۆتە ئاشان: دوو ئاش بوون بە ئاو ئیشیان دەکرد لە نزیك مەخموور.

(ح)

حوسێنی غازی: چاکێکە لە خوار گەلی بازاڕگە لە نزیك

مەخمـــوور.

حەبیباغــە: یەکێــك بــوو لــە کوڕەکانــی برایماغــای دزەیــی لــە شــەڕێکی ناوخۆیــی کــوژرا.

حاجی شێخان: گوندێکە لە بناری قەرەچووغ.

حەسەن موتریب: گوندێکە سەر بە ناحیەی قوشتەپە.

حــاوی بشــیریان: بشــیریان، گوندێکــە لەناحیــەی بــەردەڕەش لەپارێــزگای نەینــەوا.

(د)

دەرمانئــاوا: کانیاوێکــە لــە بنــاری قەرەچــووغ لــە مەخمــوور و ئاوەکــەی دێتــەوە نــاو دێــی قــەسران و جوتیارانــی ناوچەکــە بیســتانی لەبــەر دەکــەن.

دەربەنــدی گۆمەســپانێ: دەربەندێکــە لــە گونــدی گۆمەســپان ســەر بــە کۆیــە.

دارێ شــەکرانی: دارێکــی مێژوویــە لــە نزیــك گونــدی مامخــاران لــە ناوچــەی زرارەتــی.

دارەبەن: گوندێکە سەر بە ناحیەی عەنکاوە.

دەراوێ بازنان: گومێکە لە دەشتی قەراج.

داره بزماران: کلکەیەکە لە چیای قەرەچووغ.

دەراوێ قورینگان: گومێکە لە دامێنی چیای قەرەچووغ.

دار دێـدەوان: دارێکـە لـە نزیـك گونـدی بانەمـورد سـەر بـە قـەزای کۆیـە.

(ڕ)

ڕنەی گوێڕی: ڕنە، تەلان، لێژاییەکە لە نزیك ناحیەی گوێڕ.

(ز)

زوورگەزراو: زوورگێکە لە کەندیناوە لە نزیك دیبەگە.

(س)

سـوڵتان عەبدوڵـڵا: چاکێکـە لەسـەر زێـی بچـووك و دێیەکـەی چاکەکـەی لێیـە هـەر بـەم ناوەیـە ناونـراوە.

سێگردکان: سێ لوتکەی بەیەکەوە بووی چیای قەرەچووغە.

(ش)

شێراوە: گوندێکە لە سنووری ناحیەی پردێ (ئاڵتون کۆپری).

شـارگەی سـەفەری: گۆڕاییەکـە لـە دامێنـی قەرەچـووغ، نزیـک کانیـاوی بنبـەرد.

شـەڕگات: (شرقـات): قەزایەکـە سـەر بـە پارێـزگای سـەلاحەددین

(تکریــت).

(غ)

غەڕی شاسواری: غەڕە بەردێکە لە چیای قەرەچووغ.

(ق)

قوچــە بربــاس: گوندێکــە لــە نزیــك گــردی پیــرداود لــە دەشــتی ملکیــە.

قەراتــی دوینــێ: قەڵایەکــی کۆنــە ســەر بەناحیــەی ســەلاحەددین "پیرمــام".

قەبرستانی شێخ محەممەدی: گۆڕستانێکە لە مەخموور.

قەپەك: ناوی گوندێکە لە ناوچەی زرارەتی.

قەرەبۆتــك و قەرەبێتــك: دوو لوتکــەن لــە چیــای قەرەچــووغ لــە ڕۆژهەڵاتــی مەخمــوور، بەرزتریــن شــوێنی قەرەچــووغ لوتکــەی بێژینــگ بەســەرە، کــە بەرزاییەکــەی دەگاتــە (٧٩٨)م لەئاســتی رووی دەریــاوە.

(ك)

کەساد: زوڵم لێکراو.

کەندار: گوندێکە سەر بە قەزای مەخموور.

کوشاف: گوندێکە سەر بە ناحیەی گوێڕ لە قەزای مەخموور.

کۆلکەڕەش: گوندێکە لە ناوچەی خۆشناوەتی.

کۆڕەک: لوتکەی چیای کۆڕەک لەنزیك گەلی عەلی بەگ.

(گ)

گومبەتـی برایمـی بایـزی: گـۆڕی خوالێخۆشـبوو برایماغـای دزەییـە لـە خـوار گەلـی بازاڕگـە.

گاوەرە: گوندێکە سەر بە قەزای مەخموور.

گــردی پیــرداودی: گــردو گۆڕســتانێکە لەســەر رێــگای هەولێــر و مەخمــوور.

گیرڕەش: سەرە زوورگێکە لەلای هەرەجە و بیستانەی.

گۆمــی گەریلــە و مارواشــان: دوو گۆمــن لــە دەشــتی قــەراج لــە گونــدی مارواشــان.

گەرعە: گوندێکە لە دەشتی قەراج.

گەری سەنگەران: گەڵییەکە لە چیای قەرەچوغ.

گۆکتەپەو گۆمەشین: دوو گوندن سەر بە قەزای کۆیە.

گومــی ســێقولینچك: دوو گــۆم بــەم نــاوە هەیــە یەکیــان لــە گەڕەســۆرو ئەویدیکەیــان لەنێــوان معێجیلــە و مشــارە.

(ن)

نۆین: سەنگەر، خەندەك.

(م)

مەچكـۆ: چایخانەیەكـی كۆنـی شـاری هەولێـرە و ئێسـتاش مـاوە، خاوەنەكـەی نـاوی (مەجیـد) بـووە، لەبـەر ئـەوەی مرۆڤێكـی روح سـوك بـووە خەڵـك لـە خۆشەویسـتیان ناویـان نـاوە (مەچكـۆ).

مامەراغە: ئاغایەكی هۆزی زراری بووە.

مامخاران: گوندێكە لە ناوچەی زرارەتی.

معێجیلە: گوندێكە سەر بە ناحیەی گەیارە (القیارە).

مشار: گوندێكە سەر بە قەزای مەخموور.

چاوپێكەوتنەكان

١- دانیشـتنێك لەگـەڵ حەیرانبێـژ (خـدر گردگـراوی) شـوباتی ١٩٨٨ لەكۆمەڵـگای قـەراج.

٢- چاوپێكەوتن لەگەڵ بەڕێزان:

أ- حەمید حەمەد بەگی.

ب- قادر حەمەد بەگی، لەشاری مەخموور.

٣- دانیشــتنێك لەگــەڵ حەیرانبێــژ (پــوورە خوجــێ) لــەڕۆژی ١٩٨٨/١/٢٩ لەشــاری مەخمــوور.

٤- دانیشــتنێك لەگــەڵ حەیرانبێــژ (مامنــدی شــێخ محەممــەد) رۆژی ١٩٨٨/٢/٢٢ لەشــاری مەخمــوور.

٥- دانیشـتنێك لەگـەڵ شـاعیری میللـی (رەفیـق راوچـی) لـە رۆژی ١٩٨٨/١/٢٨ لـە مەخمـوور.

٦- دانیشــتنێك لەگــەڵ هــەردوو حەیرانبێــژ (حاجــی خولــە) و (قــادری حاجــی عوســمان) لــە مەخمــوور رۆژی ١٩٨٨/١/٢٠.

سەرچاوە

١- لێكۆڵینـــەوەی ئەدەبـــی فۆلكلـــۆری كـــوردی، د. عزالدیـــن مصطفـــی رســـول.

٢- دیوانی حەیرانبێژان، ئەحمەد حەیران.

٣- رۆشـــنبیری نـــوێ، ژ (١١٠)، لاوك و حەیـــران لـــە فۆلكلـــۆردا، اســـعد عـــدۆ.

٤- گۆرانی، كوردی و مەریوانی، بەغدا، ١٩٣٢.

غەفوور مەخمووری

- غەفوور تاهیر سەعید سارمەمی ناسراو بە (غەفوور مەخمووری).

- ساڵی ١٩٧٠ لە گوندی کەندی قەلان (وادی الغراب)ی سەر بە قەزای مەخموور لەدایکبووە.

- خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی میجانی سەرەتایی لە گوندی (مشار) تەواوکردووە.

- خوێندنی ناوەندی و ئامادەیی لە مەخموور و هەولێر تەواو کردووە.

- دەرچووی بەشی زمان و ئەدەبی کوردی - کۆلێژی ئادابی -

زانکـۆی سـەلاحەددین - هەولێـرە.

- لـە سـاڵی ١٩٩٥ بـە هـاوکاری کۆمەڵـێ کەسـایەتی نەتەوەیـی و وڵاتپارێـز یەکێتـی نەتەوەیـی دیموکراتـی کوردسـتان YNDKی دامەزرانـدووە.

- سـکرتێری گشـتیی یەکێتـی نەتەوەیـی دیموکراتـی کوردسـتان YNDKە.

- ئەندامـی پەرلەمانـی کوردسـتان بـووە لـە خولـی دووەم (٢٠٠٥ تـا ٢٠٠٩).

- ئەندامی کارای سەندیکای رۆژنامەنووسانی کوردستانە.

- ئەندامی کارای فیدراسیۆنی رۆژنامەنووسانی جیهانە IFJ.

- ئەندامی یەکێتی نووسەرانی کوردە.

- ئەندامـی گـەڕی یەکەمـی دیالۆگـی کـوردی - عەرەبـی بـووە، کـە لـە مایسـی ١٩٩٨ لـە قاهیـرەی پایتەختـی میـسر بەسـترا.

- کارگێـری لێژنـەی بـاڵای بەرەنگاربوونـەوەی بەعەرەبکردنـی کوردسـتانە.

- ئەندامی لێژنەی ئامادەکاری کۆنگرەی نەتەوەیی کوردە.

- ئەندامی کۆنگرەی نەتەوەیی کوردستان KNK ە.

- خاوەن ئیمتیازی رۆژنامەی (میدیا)یە.

- سەرۆکی ئەنجوومەنی بەڕێوەبردنی گۆڤاری (سەرخۆبوون)ە.

- ئەندامی زۆربەی زۆری کۆنگرە و کۆنفرانسە سیاسی و ئەکادیمییەکان بووە کە لە کوردستان و دەرەوە بەستراون.

- کۆمەڵێ وتار و لێکۆڵینەوەی هزری و رۆشنبیری و ئەدەبی لە گۆڤار و رۆژنامەکانی کوردستاندا بڵاوکردۆتەوە.

- تا ئێستا کۆمەڵێ کتێبی بەچاپ گەیاندووە، کە ئەمانەن:

١- سەرەتایەك بۆ حەیران کورتەیەك لە ژیانی حەمەد بەگی، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٩

٢- بناری قەرەچووغ، چاپی یەکەم، بەغدا، ١٩٩٠.

٣- سێ تیشك لە پەنجەرەی شیعرەوە، چاپی یەکەم، شەقڵاوە، ١٩٩١.

٤- حوارات حول القضیه الکوردیه، الطبعة الأولی، بیروت، ١٩٩٩.

٥- حوارات حول القضیه الکوردیه، الطبعة الثانیه، أربیل، ٢٠٠٠.

٦- حەیران (چەمك - ناوەڕۆك - سەرهەڵدان)، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠١.

٧- بەعەرەبکردنی کوردستان، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٠٢.

٨- تعريب كوردستان، الطبعة الأولى، أربيل، ٢٠٠٦.

٩- بەعەرەبکردنی کوردستان، چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٦.

١٠- بصراحة، الجزء الأول، الطبعة الأولى، أربيل، ٢٠١٠.

١١- هەگبـەی مەخمـووری، بەرگـی یەکـەم، چاپـی یەکـەم، هەولێـر، ٢٠١٠.

١٢- بەعەرەبکردنی کوردستان، چاپی سێیەم، هەولێر، ٢٠١٠.

١٣- عومەر خامۆش (کۆشیعر)، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٢.

١٤- تعريب كوردستان، الطبعة الثانيه، أربيل، ٢٠١٣.

١٥- کۆنگـرەی نەتەوەیـی کـورد.. ئەرکـە هەنووکەیـی و ئامانجـە سـتراتیژییەکان، چاپـی یەکـەم، هەولێـر، ٢٠١٦.

١٦- الحيـران (مفهومـا ومضمونـا وظهـورا)، الطبعـة الأولـى، أربيـل، ٢٠١٧.

١٧- نحو حريه واستقلال كوردستان، الطبعة الأولى، أربيل، ٢٠١٧.

١٨- مسـعود البارزانـى رمـز الپێشـمەرگايتى والمقاومـه القوميـه، الطبعـة الأولـى، أربيـل، ٢٠١٨.

١٩- هزر و رامان، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠١٩.

٢٠- الإتحـاد القومـي الديمقراگـى الكوردسـتاني YNDK (اليوبيـل

الفضــى ١٩٩٥ – ٢٠٢٠)، الطبعــة الأولــى، طهــران، ٢٠٢٠.

٢١ - یەكێتــی نەتەوەیــی دیموكراتــی كوردســتان YNDK (یۆبیلــی زیویــن ١٩٩٥ – ٢٠٢٠)، تــاران، ٢٠٢٠.

٢٢- اســتقلال كوردســتان (الأفــكار و التأمــلات)، الطبعــة الأولــى، طهــران، ٢٠٢٠.

٢٣- تعریب كوردستان، الطبعة الثالثه، طهران، ٢٠٢٠.

٢٤- بەعەرەبكردنی كوردستان، چاپی چوارەم، تاران، ٢٠٢٠.

٢٥- لەپێناو كوردستان، چاپی یەكەم، تاران، ٢٠٢٠.

٢٦- هەگبەی مەخمووری، چاپی دووەم، تاران، ٢٠٢٠

٢٧- بصراحة، الطبعة الثانیه، طهران، ٢٠٢١.

٢٨- تعریب كوردستان، الطبعة الرابعه، القاهرة، ٢٠٢٢.

٢٩- رسالتی من اجل كوردستان، الطبعة الأولی، طهران، ٢٠٢٢.

٣٠- اســتقلال كوردســتان (الأفــكار و التأمــلات)، الطبعــة الثانیــه، القاهــرة، ٢٠٢٢.

٣١- بصراحه، الطبعة الثالثه، القاهرة، ٢٠٢٢.

٣٢- رسالتی من اجل كوردستان، الطبعة الثانیه، القاهرة، ٢٠٢٢.

٣٣- یەكێتــی نەتەوەیی دیموكراتی كوردســتان YNDK (بەڵگەنامەكانی

شەشـەم كۆنگرەی YNDK)، چاپی یەكـەم، هەولێر، ٢٠٢٤.

٣٤- الاتحـاد القومـي الديمقراطـي الكوردسـتاني YNDK (وثائـق المؤتمـر السـادس ل YNDK)، الطبعـة الأولـى، أربيـل، ٢٠٢٤.

٣٥- الحيـران (مفهومـا ومضمونـا وظهـورا)، الطبعـة الثانيـە، أربيـل، ٢٠٢٥.

٣٦. سـەرەتایەك بـۆ حەیـران و كورتەیـەك لـە ژیانـی حەمـەد بەگـی، چاپـی دووەم، هەولێـر، ٢٠٢٥.

٣٧- بناری قەرەچووغ، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٢٥.

٣٨- سـێ تیشـك لـە پەنجـەرەی شـیعرەوە، چاپـی دووەم، هەلێـر، ٢٠٢٥.

٣٩- عومەر خامۆش (كۆشیعر)، چاپی دووەم، هەولێر، ٢٠٢٥.

٤٠- حەیـران (چەمـك - نـاوەڕۆك - سـەرهەڵدان)، چاپـی دووەم، هەولێـر، ٢٠٢٥.

٤١- الحيـران (مفهومـا ومضمونـا وظهـورا)، الطبعـة الثالثـة، القاهـرة، ٢٠٢٥.

حەیـران جـۆرە مەقامێکـی ڕەسـەنە و تایبەتـە بـە میللەتـی کـورد و باسـی زۆربـەی لایەنەکانـی ژیانـی کۆمەڵـی کوردەواریـمان دەکات، مەڵبەنـدی حەیـران دەشـتی هەولێـر و مەخمـوور و قـەراج و کەندیناوەیـە، بەڵگـەش بـۆ ئەمـە ئەوەیـە زۆربـەی حەیرانبێـژەکان خەڵکـی ئـەم ناوچەیـەن و، نـاوی ئـەو شـوێن و ناوچانـەی نێـو حەیرانـەکان هەمـووی هـی ئـەم دەشـتە پـان و بەرینەیـە و، کـەم حەیرانبێـژ هەیـە نـاوی قـەراج و کەندینـاوەو هەولێـر نەهێنـێ، بێجگـە لەمـە کاتێـک حەیرانبێـژ دەسـت بەگوتنـی حەیرانەکـەی دەکات لـە قـەراج و مەخمـوور هەڵدەسـتێ بـۆ هـەر کوێییـەک بـڕوا هـەر دەگەڕێتـەوە ئـەو ناوچەیـە.

غەفوور مەخمووری